

SMART-СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

SMART-SPECIALIZATION AS STRATEGIC WAY FOR DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних аспектів SMART-спеціалізації регіонів, що розглядалась як стратегічний чинник розвитку підприємництва. Встановлено, що задля успішного формування та ефективної реалізації SMART-спеціалізації регіонів важлива взаємодія держави, науки та освіти, громадськості та підприємницького сектору. У статті авторами було виокремлено переваги та недоліки SMART-спеціалізації регіонів, а також – етапи її формування. У процесі роботи над дослідженням з'ясовано, що більшість областей України уже долучились до Платформи SMART-спеціалізації та активно реалізують прийняті Стратегії розвитку. Авторами зазначено, що в основі SMART-спеціалізації лежать засади сталого розвитку, а отже і раціональне використання ресурсів, органічність, соціальна спрямованість. Аргументовано позицію щодо того, що в Україні надзвичайно гостро стоїть питання розвитку сільських територій, підвищення економічного потенціалу цієї місцевості шляхом розвитку та підтримки підприємництва, а також реалізації принципів соціально відповідального бізнесу.

Ключові слова: SMART-спеціалізація, сталий розвиток, підприємництво, інноваційність, сільські території, соціальна відповідальність.

The purpose of the study is to analyze, systematize and generalize the concept of SMART-specialization and define it as a strategic factor in the development of entrepreneurship in the rural areas. This topic is extremely relevant, as Ukraine must institutionally integrate into the EU economic space. The introduction of SMART-specialization of regions helps to concentrate available resources on priority areas identified in advance. It will also allow to strategically improve the development of agrarian entrepreneurship on the basis of sustainable development. In the process of working on the research, the authors used empirical, complex and theoretical methods of scientific research. The article is devoted to the study of theoretical and methodological aspects of SMART-specialization of regions, which was considered as a strategic factor in the development of entrepreneurship. It was established that for the successful formation and effective implementation of SMART-specialization of regions, the interaction of the state, science and education, the public and the business sector is important. In the article, the authors highlighted the advantages and disadvantages of SMART-specialization of regions, as well as the stages of its formation. The spread of SMART-specialization in the EU regions is a form of regional cooperation that encourages innovative partnerships and clusters to join forces, creating an innovative ecosystem, and modernizing European industry. In the process of working on the research, it was found out that most regions of Ukraine have already joined the SMART-specialization Platform and are actively implementing the adopted Development Strategies. The authors stated that the principles of sustainable development are at the basis of SMART-specialization, and therefore the rational use of resources, organicity, and social orientation. It has been established that innovation is at the heart of SMART-specialization, and entrepreneurship is impossible without innovation. Therefore, they complement and strengthen each other. The position is argued that in Ukraine the issue of developing rural areas, increasing the economic potential of this area through the development and support of entrepreneurship, as well as the implementation of the principles of socially responsible business is extremely acute. Based on the SMART-specialization of the regions, it is worth jointly developing programs to support and stimulate entrepreneurship in rural areas, because this will raise the socio-economic level of the population and allow businesses to be more socially responsible.

Key words: SMART-specialization, sustainable development, entrepreneurship, innovativeness, rural areas, social responsibility.

УДК 332.142:631.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-21>

Мазур К.В.

к.е.н., доцент,
Вінницький національний аграрний
університет

Алексєєва О.В.

доктор філософії, старший викладач,
Вінницький національний аграрний
університет

Бердоус С.С.

студент-магістр,
Вінницький національний аграрний
університет

Mazur Kateryna

Vinnitsia National Agrarian University

Alieksieieva Olha

Vinnitsia National Agrarian University

Berdous Serhii

Vinnitsia National Agrarian University

Постановка проблеми. Глобальна економічна криза, COVID-19 та повномасштабне вторгнення російської федерації призвели до значного послаблення економіки України і, як наслідок, до зростання безробіття та зниження рівня життя населення. Високий ступінь міграції населення на початку повномасштабного вторгнення та пошкодження інфраструктури внаслідок повномасштабної військової агресії з боку російської федерації, ще більш посилили уразливість економічно-інноваційного потенціалу нашої країни. Тому, зважаючи на проблеми, що виникли, варто констатувати потребу у формуванні та ефективній реалізації нової економічної моделі на інноваційно-інвестиційній основі. Базову роль у цій моделі мають зіграти регіони, адже у післявоєнному періоді саме від державної регіональної політики залежатиме

відбудова українських регіонів і територій, що постраждали від воєнної агресії.

Виклики, постали перед усією світовою спільнотою, пов'язані із досягненням 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року, а в Україні – реалізується Національна економічна стратегія на період до 2030 [19], що орієнтована на досягнення сталого розвитку і оптимального балансу між економічною, соціальною та екологічною складовими розвитку.

При проведенні економічних реформ необхідно вдосконалити систему державної підтримки регіонального розвитку й адаптувати її до європейських стандартів. Політика регіонального розвитку в нашій країні набула важливого значення після підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом у червні

2014 року. Подальша ж активна економічна інтеграція України до ринку Європейського Союзу обумовлена перспективою членства України в ЄС.

Одним із напрямів реалізації положень Угоди про асоціацію з ЄС, а також економічної інтеграції з ринком ЄС є запровадження з 2016 року в Україні підходу SMART-спеціалізації на національному та регіональному рівнях. Питання розробки стратегій SMART-спеціалізації регіонів (RIS3) в Україні, основним елементом яких є процес підприємницького відкриття (entrepreneurial process of discovery – EDP), набуває дедалі більшої актуальності останніми роками. У зв'язку з цим, при обласних і Київській міській державних адміністраціях було створено відповідні робочі групи, серед завдань яких є формування RIS3 (з урахуванням положень Європейської концепції SMART-спеціалізації) [2], а також участь у роботі Європейської платформи SMART-спеціалізації, яка відкриває доступ до інструментів платформи й коштів структурних та інвестиційних фондів ЄС [9].

У довшній час SMART-спеціалізація регіонів України формувалась здебільшого на основі кластерів, де, за участі міжнародних організацій, було сформовано рекомендації про перспективні напрями інноваційного розвитку деяких регіонів. Але практика довела, що без прогресивно налаштованих громад, залученості бізнесу та цілеспрямованості регіонального уряду, що здатен ефективно втілити ідеї громадськості, неможливо досягти стійкого успіху.

Україна є світовим лідером із забезпечення продовольством, а основу економічного потенціалу регіонів складають, здебільшого, сільські території. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне представити теоретичні концепти дослідження SMART-спеціалізації як стратегічного чинника розвитку підприємництва на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання SMART-спеціалізації є широко досліджуваним у науковій літературі, оскільки подібні дослідження в цій галузі є затребуваними, насамперед, у державних органах управління, що займаються формуванням стратегій розвитку регіонів. Березіна О. Ю. досліджує дане питання зважаючи на якість розвитку домашніх господарств [12], Березняком Н. В. [13] розглядає у своїх працях європейський досвід застосування SMART-спеціалізації, Гончарова К.В., Яремко Л.А., Варламова О.А. та Лантух О.В. вивчали релевантність вибору напрямів SMART-спеціалізації наявним ресурсам [15; 30].

Питання теоретичних засад SMART-спеціалізації, теоретичних і концептуальних підходів до процесу підприємницького відкриття досліджували у своїх роботах такі зарубіжні вчені як Я. Бжуська, А. Галс, А. Голеджевська, А. Джаффе, Р. Девід, Д. Жизевська-Місстгал, Х. Йоас, Б. Коен,

М. Лерідер, Я. Пика, Дж. Роуч, Д. Форей, А. Хосперс, В. Холл, Д. Янг.

Вагомий вклад у вивчення досліджуваних питань внесли Гуторов А.О., Гуторов О.І., Краснорутський О.О. та інші [4–5], присвятивши свої праці вивченню питань інклюзивності аграрного підприємництва та розвитку SMART-спеціалізації фермерських господарств. Також варто згадати про значні здобутки вітчизняних вчених, що досліджують розвиток кооперації та підприємницької діяльності в аграрній сфері, перспективні напрями розвитку сільських територій та розвитку фермерських та особистих селянських господарств на засадах інноваційності та сталості [1; 6; 7; 10; 16; 18; 20; 28].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – аналіз, систематизація та узагальнення поняття SMART-спеціалізації та визначення її як стратегічного чинника розвитку підприємництва на селі. Для досягнення мети у процесі дослідження будуть виконані такі завдання: 1) визначено поняття та актуальність SMART-спеціалізації; 2) наведено ключові переваги та недоліки SMART-спеціалізації; 3) проаналізовано етапи SMART-спеціалізації, на яких мають ґрунтуватись інноваційні стратегії розвитку; 4) здійснено аналіз поточного стану SMART-спеціалізації Вінницької області; 5) доведено необхідність розвитку підприємництва на засадах SMART-спеціалізації регіону.

Вклад основного матеріалу дослідження. SMART-спеціалізація (англ. – Smart Specialisation Strategy (S3)) є державною політикою, що націлена на удосконалення взаємодії між урядом та бізнесом, науково-технічними установами та громадськістю. Це новий вид взаємодії, який дозволяє створювати сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності та забезпечувати ефективну взаємодію між освітнім сектором та бізнесом [13]. В основі цієї стратегії лежить кластеризація як основний засіб для впровадження цієї стратегії.

Підхід SMART-спеціалізації, спрямований на пошук і розвиток ключових пріоритетів і конкурентних переваг, що визначаються унікальним потенціалом кожної території, є одним із сучасних інструментів національного та регіонального розвитку, здатний інтенсифікувати інноваційно-інвестиційні процеси для досягнення розумного, сталого та інклюзивного зростання економіки.

Європейська комісія визнала, що для ефективного впровадження SMART-спеціалізації необхідне об'єднання зусиль не тільки органів влади, підприємців, але й науки. У документі «Role of Universities and Research Organisations as Drivers for Smart Specialisation at Regional» було визначено, що синергічного ефекту можна досягнути лише за тісної взаємодії органів державної влади,

громадськості, науки, освіти. Причому розумний підхід має реалізовуватись через поширення інновацій (Innovation), розвиток освіти й науки (Education and Science), а також формування діджиталізованого суспільства (Digital Society). На їхню думку, така колаборація дасть свої позитивні результати в кожному регіоні, зокрема сформує [26]:

- цифрову науку (Digital Science);
- систему цифрового навчання (Digital Learning);
- цифрове підприємництво (Digital Entrepreneurship);
- цифрову громадськість (Digital Commons) [26].

Враховуючи те, що стратегії SMART-спеціалізації об'єднують державні установи, місцеві органи влади, науково-дослідні установи, підприємства, асоціації, громадські установи, МСП на регіональному рівні, SMART-підходи дозволяють розробити дієві заходи для вирішення соціальних проблем регіону, що є передумовою економічного зростання, джерелом створення робочих місць [9], а, отже, і стимулювальним чинником розвитку підприємництва. За даними Платформи SMART-спеціалізації [9], вважаємо за необхідне виокремити переваги SMART-спеціалізації регіонів:

- сприяння ефективності місцевих громад шляхом виокремлення регіональних конкурентних переваг;
- посилення підприємницьких можливостей та розкриття інноваційного потенціалу регіону;
- прискорення інноваційних трансформацій шляхом координації науки, бізнесу та суспільства;
- співвідносність досягненню 17 Цілей людства;
- покращення інвестиційного іміджу регіону;
- представлення можливості до залучення коштів державних програм підтримки, грантові кошти ЄС;
- підвищення експортних можливостей регіону;
- є рушійною силою регіонального економічного зростання.

Поширення SMART-спеціалізації в регіонах ЄС є формою регіонального співробітництва, що заохочує інноваційні партнерства і кластери об'єднувати зусилля, створюючи інноваційну екосистему, проводити модернізацію європейської промисловості. Отже, ЄС за допомогою SMART-спеціалізації розпочав загальноєвропейську інноваційну кампанію, в яку залучені майже всі європейські країни [22].

Хоча переваги запровадження SMART-спеціалізації – очевидні, варто виокремити складнощі впровадження даного підходу на регіональному та державному рівні є:

- відсутність механізму цільового фінансування проєктів регіонального розвитку, що спрямовані на розвиток галузей SMART-спеціалізації;

- небезпека концентрації розвитку сучасних технологій в найрозвиненіших регіонах, що може призвести до великої поляризації регіонів;

- недостатність методологічної бази, якою керуються регіони під час визначення та впровадження SMART-спеціалізації;

- відсутність на державному рівні координації процесу впровадження SMART-спеціалізації [14].

Реальність підходу SMART-спеціалізації, як вважає Гончаренко І.Г., полягає в необхідності змін на державному рівні у розподілі фінансування досліджень та розробок відповідно до перспективних напрямків з підприємницьким потенціалом.

Згідно з документами Європейської Комісії [2; 3; 8] визначення SMART-спеціалізації має пройти у 6 послідовних етапів (рис. 1).

Згідно даних Українського інституту міжнародної політики [25], уже 15 регіонів долучилися до європейської Платформи SMART-спеціалізації та активно використовують можливості для свого розвитку. Серед них – Вінницька, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська. Кожна з областей розробила свою Стратегію збалансованого регіонального розвитку на період до 2027 року, пройшовши вищезгадані етапи впровадження SMART-спеціалізації, та визначила власні стратегічні пріоритетні цілі та плани заходів щодо їх досягнення. Зокрема, у Вінницькій області створено інформаційно-аналітичний ресурс для органів державної влади та місцевого самоврядування Вінниччини, де кожен має змогу переглянути Стратегію регіонального розвитку Вінницької області до 2027 року, план заходів щодо її реалізації та звіти щодо його виконання [11].

У Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на 2021–2027 рр. було визначено, що Вінниччина має високий потенціал до економічного перетворення за принципом SMART-спеціалізації у сферах розвитку індустрії лікування та оздоровлення (медичний туризм) та впровадження агротехнологій з використанням ІТ-інновацій. У рамках другого напрямку заплановано впровадження програм підтримки малого та середнього бізнесу, що спрямовані на підготовку кадрів, освоєння і впровадження Індустрії 4.0, програми підтримки експорту та інтеграції українських розробників у глобальні ланцюги доданої вартості, зокрема, створення торгової місії Індустрії 4.0 [17].

SMART-спеціалізація має ґрунтуватись на засадах сталого розвитку [24]. Так, науковці Д.І. Шеленко, О.Г. Шпикуляк та І.Ф. Баланюк у своїх дослідженнях пов'язують реалізацію засад сталого розвитку з такими чинниками: організації ощадливого виробництва і забезпечення ефективного – раціонального використання економічного

Рис. 1. Етапи формування SMART-спеціалізації

Джерело: складено авторами за [2]

потенціалу, а у функціональному плані – запровадження практики «зелених» виробництв через надання їм органічності; застосування технологій відновлюваності ресурсів; використання біологічних видів палива з відновлюваних джерел сільськогосподарського походження; реалізація проєктів бережливого водокористування ресурсів [27].

Забезпечення функціонування аграрних підприємств на засадах сталого розвитку вважається одним із визначальних чинників збереження природно-економічної ідентичності села, сільських територій як середовища життя і господарювання та підвищення економічного потенціалу регіону. Впровадження засад сталого розвитку у функціонуванні форм організаційно-правових форм господарювання – це, по-суті, реалізація принципів соціально відповідального бізнесу [29]. Головний мотиваційний чинник для забезпечення сталого розвитку полягає у загальній тенденції до локалізації агробізнесу для гарантування місцевої продовольчої безпеки в умовах воєнного часу; формування економічного потенціалу саме для відновлення економіки агросектору та сільських територій після війни [23].

Особливий сенс сучасних підприємницьких практик у тому, що: «підприємство у післявоєнний час – це реальний шлях до підвищення добробуту кожного особистого селянського, фермерського господарства, урізноманітнення та стабілізації джерел їхніх доходів, збереження наявних і створення нових робочих місць, поповнення місцевого бюджету, підтримання в належному стані життєзабезпечуючої інфраструктури сільських територій» [18, с. 4].

Розвинуте підприємництво забезпечує спроможність громад до результативного саморегулювання процесів створення додаткових вартостей, сприяння підвищенню добробуту населення, у тому числі через дієві механізми використання

інвестиційного потенціалу. Особливо важливими такі аспекти є для розвитку сільських територіальних громад, тим самим для якісного виокремлення пріоритетів, додаткових можливостей, ресурсів у нашій державі інституціоналізовано практику агроекономічної паспортизації [21].

Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що розвиток підприємництва та сільських територій інституційно має євроінтеграційний курс. Цей процес не є простим, адже не лише відбувається в умовах воєнного часу, а й вимагає адаптації аграрної політики України до спільної політики Європейського Союзу. Ключовими цілями спільної політики є досягнення сталого розвитку шляхом раціонального використання природного потенціалу, забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для населення, впровадження інноваційних біоенергетичних та ресурсозберігаючих технологій тощо.

Висновки. SMART-спеціалізація може стосуватися як будь-якої галузі, так і території. Головне – це обов'язкова інноваційна складова в основі, наявні ресурси в регіоні та визначений потенціал для розвитку. Ключову роль у цьому відіграє саме держава, але не як визначник окремої спеціалізації, а як підтримуюча основа її здійснення. Серед головних завдань уряду, вважаємо, є спроможність залучення партнерів та стейкхолдерів у процес формування SMART-спеціалізації регіонів, розвиток підприємництва у визначених напрямках, виявлення інвестиційних можливостей для нових напрямів, а також – розширення ділових контактів у межах технологій поряд з одночасним їх застосуванням різними партнерами.

Підприємництво, а, особливо – аграрне, підприємство на селі – це теперішнє і майбутнє продовольчої безпеки не лише України, а й усього світу. В основі SMART-спеціалізації лежать інновації, а підприємництво неможливе без інновацій.

Тому вони доповнюють і укріплюють один одного. На основі SMART-спеціалізації регіонів варто спільно розробляти програми підтримки та стимулювання підприємництва на сільських територіях, адже це підвищить соціально-економічний рівень для населення та дозволить бізнесу бути більш соціально відповідальним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Alieksieieva O. Significance of cooperation for the development of organic agriculture. *Green, Blue and Digital Economy Journal*. 2020. 1(2). P. 27–32. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2020-2-5>
2. European Commission National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (RIS3) Cohesion Policy 2014-2020. Brussels, 2014. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781784715670.00038> URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_en.pdf (дата звернення: 13.02.2024).
3. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3). European Union, 2012. 127 p. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (дата звернення: 11.02.2024)
4. Hutorov A.O., Lupenko Y.O., Zakharchuk O.V., Hutorova O.O., Dorokhov O.V. Inclusive Development of the Ukrainian Economy. *TEM Journal*. 2020. 9(1). P. 296–303. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM91-41>
5. Hutorov, A., Gutorov, O., Krasnorutskyy, O., Groshchev, S. & Yermolenko, O. Smart-specialization development of farms. *Bulletin of National Academy Of Sciences of the Republic Kazakhstan*. 2021. № 3. P. 45–52. URL: <http://www.bulletin-science.kz/images/pdf/20213/7.%2045-52.pdf>
6. Lopatynskiy, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak V., Shelenko, D., & Diuk, A. Socio-economic role and institutional capacity of family farms in the implementation of the sustainable development goals. *Ekonomika APK*. 2023. 30(3), 18–28. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303018>
7. Mazur K., Alieksieieva O. Ukraine's agricultural sector in times of war: turning challenges into opportunities. *Peculiarities of management of agricultural enterprises under martial law: monograph*. Primedia eLaunch, Boston, USA, 2023. P. 25–65. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-89269-753-8.2>
8. Smart Specialisation in the Eastern Partnership countries: potential for knowledge-based economic cooperation. European Union, 2022. 316 p. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/w/smart-specialisation-in-the-eastern-partnership-countries-potential-for-knowledge-based-economic-cooperation> (дата звернення: 11.02.2024)
9. Smart Specialisation Platform (S3) URL: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu> (дата звернення: 15.02.2024)
10. Алексєєва О.В., Шпикуляк О.Г., Шеленко Д.І. Ефективність реалізації ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах господарювання. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка»*. 2023. Вип. № 11(25). С. 320–331. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-320-331](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-320-331)
11. Аналіз. Стратегія. Дія: інформаційний ресурс Агенції регіонального розвитку Вінницької області. URL: <https://rdasa.vn.ua/> (дата звернення: 14.02.2024).
12. Березіна О.Ю. Смарт-спеціалізація для покращення умов життя домогосподарств: європейський досвід. *Економіка і організація управління*. 2018. № 4 (32). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2018.4.4>.
13. Березняк Н.В., Рожкова Л.В. Європейські підходи до визначення смарт-спеціалізації регіонів України. *Наука, технології, інновації*. 2019. № 2. С. 3–8. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001047122>
14. Гончаренко І.Г. Теоретичні аспекти смарт-спеціалізації в контексті регіонального розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 4 (20). С. 44–47.
15. Гончарова К.В., Варламова О.А., Лантух О.В. Особливості спеціалізації регіональних економічних систем у контексті смарт-спеціалізації регіонів. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 23–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-4>.
16. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
17. Напрямок № 2: впровадження агротехнологій з використанням ІТ-інновацій. URL: <https://rdasa.vn.ua/smart-spetsializatsiia/napriam-2-vprovadzheniia-ahrotekhnologii-z-vykorystanniam-it-innovatsii> (дата звернення: 19.02.2024).
18. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711>.
19. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постановою КМУ від 3 березня 2021 року № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
20. Розвиток фермерських господарств у сучасних умовах функціонування аграрного сектору економіки України: колективна монографія; за редакцією О. Шпикуляка та М. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 160 с.
21. Розробка агроекономічного паспорта громади: методичні рекомендації / Пугачов М.І., Патица Н.І., Пасічник Ю.В. та інші. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 48 с.
22. СМАРТ-спеціалізація в Україні: чому не так, як в Європі? URL: https://www.industry4ukraine.net/bez-kategori-uk/smart-speczializacziya-v-ukrayini-chomu-ne-tak-yak-v-yevropi/#_ftn1 (дата звернення: 16.02.2024)
23. Стратегія розвитку підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2022. 32 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/11dX076sNO8-KRo-7jqu-uqxFCX1QrN33f/view>

24. Україна 2030. Стратегія зміни майбутнього. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/ukraine-2030-1.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).

25. Україна на платформі Смарт спеціалізації. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/strategiia-yes-dlia-dunaiskoho-rehionu/realizatsiia-v-ukraini> (дата звернення: 16.02.2024)

26. Чайкіна А.О., Устенко О.С. Європейський досвід впровадження SMART-підходу на підприємстві. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. Випуск 42. С. 211–216. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct42-36>

27. Шеленко Д.І., Шпикуляк О.Г., Баланюк І.Ф. Оцінювання результативності використання економічного потенціалу сільських територій регіону: аспекти сталого розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 8 (08). С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>

28. Шпикуляк О.Г., Алексєєва О.В., Мазур К.В., Ксенофонтова К.Ю., Суховій А.І. Концептуалізація інституційної ролі підприємництва у формуванні механізму зайнятості населення для сталого розвитку сільських територій. *Аграрна економіка*. 2022. Т. 15. № 3–4. С. 75–84. DOI: <https://doi.org/10.31734/agragecon2022.03-04.075>

29. Шпикуляк О.Г., Дюк А.А., Баланюк І.Ф. Управління організаційно-інституційним та ресурсним потенціалом соціальних підприємств у розвитку сільських територій: теоретичний концепт аналізу. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 7(07). С. 136–140. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.7-22>

30. Яремко Л.А., Яремко С.А. Смарт-спеціалізація як практика стимулювання регіонального розвитку. *Інтелект XXI*. 2020. № 6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-6.26>

REFERENCES:

1. Aliksieieva O. (2020) Significance of cooperation for the development of organic agriculture. *Green, Blue and Digital Economy Journal*. 1(2). P. 27–32. DOI: <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2020-2-5>

2. European Commission National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (RIS3) Cohesion Policy 2014–2020 (2014). Brussels. Available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_en.pdf. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781784715670.00038> (accessed February 13, 2024)

3. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3). European Union, 2012. 127 p. Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (accessed February 11, 2024)

4. Hutorov A.O., Lupenko Y.O., Zakharchuk O.V., Hutorova O.O., Dorokhov O.V. (2020) Inclusive Development of the Ukrainian Economy. *TEM Journal*. 9(1). pp. 296–303. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM91-41>

5. Hutorov, A., Gutorov, O., Krasnorutskyy, O., Groshch, S. & Yermolenko, O. (2021) Smart-specialization development of farms. *Bulletin of National Academy Of Sciences of the Republic Kazakhstan*. № 3. P. 45–52.

Available at: <http://www.bulletin-science.kz/images/pdf/20213/7.%2045-52.pdf>

6. Lopatynskiy, Yu., Shpykuliak, O., Kyfyak V., Shelenko, D., & Diuk, A. (2023) Socio-economic role and institutional capacity of family farms in the implementation of the sustainable development goals. *Ekonomika APK*. 30(3), 18–28. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202303018>

7. Mazur K., Aliksieieva O. (2023) Ukraine's agricultural sector in times of war: turning challenges into opportunities. *Peculiarities of management of agricultural enterprises under martial law*: monograph. Primedia eLaunch, Boston, USA. P. 25–65. DOI: <https://doi.org/10.46299/979-8-89269-753-8.2>

8. Smart Specialisation in the Eastern Partnership countries: potential for knowledge-based economic cooperation. European Union, 2022. 316 p. Available at: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/w/smart-specialisation-in-the-eastern-partnership-countries-potential-for-knowledge-based-economic-cooperation> (accessed February 11, 2024).

9. Smart Specialisation Platform (S3) Available at: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu> (accessed February 15, 2024).

10. Aliksieieva O.V., Shpykuliak O.H., Shelenko D.I. (2023) Efektyvnist realizatsii resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Effectiveness of realizing the resource potential of agricultural enterprises in modern business conditions]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriya «Ekonomika»*. Vol. 11(25). P. 320–331. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-320-331](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-320-331)

11. Analiz. Stratehiia. Diia: informatsiynuy resurs Ahentsii rehionalnoho rozvytku Vinnytskoi oblasti [Analysis. Strategy. Activity: information resource of the Regional Development Agency of the Vinnytsia Region]. Available at: <https://rdasa.vn.ua/> (accessed February 14, 2024).

12. Berezina O.Yu. (2018) Smart-spetsializatsiya dlya pokrashchennya umov zhyttya domohospodarstv: yevropeyskyy dosvid [Smart specialization to improve the living conditions of households: European experience]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, 4, (32). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2018.4.4>.

13. Berezniak, N.V., Rozhkova, L.V. (2019). Yevropeiski pidkhody do vyznachennia smart-spetsializatsii rehioniv Ukrainy [European approaches to the definition of Smart Specialization of the regions of Ukraine]. *Science, technologies, innovations*, 2, 3–8. Available at: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001047122>.

14. Honcharenko I. H. (2021) Teoretychni aspekty smart-spetsializatsii v konteksti rehionalnoho rozvytku [Theoretical aspects of smart specialization in the context of regional development]. *Ekonomika ta derzhava*. № 4 (20). P. 44–47

15. Honcharova K.V., Varlamova O.A., Lantukh O.V. (2021) Osoblyvosti spetsializatsiyi rehional'nykh ekonomichnykh system u konteksti smart-spetsializatsiyi rehioniv [Peculiarities of specialization of regional economic systems in the context of smart specialization of regions]. *Ekonomichnyy prostir*, 165, pp. 23–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-4>. (in Ukrainian)

16. Lupenko, Iu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (ed.) (2021) *Kontseptsiia rozvytku simeinykh fermer-skykh gospodarstv na period do 2030 roku: proiekt* [Concept of development of family farms for the period until 2030: project]. Kyiv: IAE. (in Ukrainian)
17. Napriam № 2: vprovadzhennia ahrotekhnologii z vykorystanniam IT-innovatsii [Direction #2: implementation of agricultural technologies using IT innovations]. Available at: <https://rdasa.vn.ua/smart-spetsializatsiia/napriam-2-vprovadzhennia-ahrotekhnologii-z-vykorystanniam-it-innovatsii> (accessed February 19, 2024).
18. Lupenko, Iu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. et al. (2023). *Pidpriemnytska diialnist v ahraryi sferi ekonomiky: monohrafiia* [Entrepreneurial activity in the agrarian sphere of economy: a monograph]. Malik M. Y. (Eds.). Kyiv: IAE. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711> (in Ukrainian)
19. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: postanova KМУ vid 3 bereznia 2021 roku № 179 [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the CMU of March 3, 2021 No. 179]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (accessed February 20, 2024)
20. Shpykuliak O.H., Malik M.Y. (ed.) (2023) *Rozvytok fermerskykh gospodarstv u suchasnykh umovakh funktsionuvannia ahraryi sektoru ekonomiky Ukrainy: kolektyvna monohrafiia* [Development of farms in modern conditions of functioning of the agrarian sector of the economy of Ukraine: a collective monograph]. Kyiv: IAE. (in Ukrainian)
21. Puhachov, M.I., Patyka, N.I., Pasichnyk, Yu.V. et al. (2023). *Rozrobka ahroekonomichnoho pasporta hromady: metodychni rekomendatsii* [Development of the agro-economic passport of the community: methodological recommendations]. Kyiv: IAE. (in Ukrainian)
22. SMART-spetsializatsiia v Ukraini: chomy ne tak yak v Yevropi? [SMART specialization in Ukraine: why not like in Europe?]. Available at: https://www.industry4ukraine.net/bez-kategoriyi-uk/smart-speczializacziya-v-ukrayini-chomu-ne-tak-yak-v-yevropi/#_ftn1 (accessed February 16, 2024)
23. Lupenko Yu.O., Malik M.Y., Shpykuliak O.H. et al (2022) *Stratehiia rozvytku pidpriemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii v umovakh voiennoho chasu ta povoiennoho vidnovlennia ahraryi ekonomiky Ukrainy* [Strategy for the development of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the conditions of wartime and post-war recovery of the agrarian economy of Ukraine]. Kyiv: IAE. Available at: <https://drive.google.com/file/d/11dX076sNO8-KRo-7jquuqxFCX1QrN33f/view> (accessed February 12, 2024). (in Ukrainian)
24. Ukraina 2030. Stratehiia zminy maibutnoho [Ukraine 2030. Strategy for changing the future]. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/ukraine-2030-1.pdf> (accessed February 18, 2024)
25. Ukraina na platformi Smart spetsializatsiia [Ukraine on the Smart specialization platform]. Available at: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/stratehiia-yesdliia-dunaiskoho-rehionu/realizatsiia-v-ukraini> (accessed February 16, 2024)
26. Chaikina A.O., Ustenko O.S. (2020) Yevropeyskyi dosvid vprovadzhennia SMART-pidkholdu na pidpriemstvi [European experience of implementing the SMART approach at the enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. Vol. 42. P. 211–216. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct42-36>
27. Shelenko D.I., Shpykuliak O.H., Balaniuk I.F. (2023) Otsiniuvannia rezultatyvnosti vykorystannia ekonomichnoho potentsialu silskykh terytorii rehionu: aspekty staloho rozvytku [Evaluation of the effectiveness of the use of the economic potential of rural areas of the region: aspects of sustainable development]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*. Vol. 8 (08). P. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-3>
28. Shpykuliak O.H., Alieksieieva O.V., Mazur K.V., Ksenofontova K.Yu., Sukhovii A.I. (2022) Kontseptualizatsiia instytutsiinoi roli pidpriemnytstva u formuvanni mekhanizmu zainiatsii naseleння dlia staloho rozvytku silskykh terytorii [Conceptualization of the institutional role of entrepreneurship in the formation of the population employment mechanism for the sustainable development of rural areas]. *Ahrarna ekonomika*. Vol. 15. № 3–4. P. 75–84. DOI: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2022.03-04.075>
29. Shpykuliak O., Diuk A., Balaniuk I. (2023) Upravlinnia orhanizatsiino-instytutsiinym ta resursnym potentsialom sotsialnykh pidpriemstv u rozvytku silskykh terytorii: teoretychnyi kontsept analizu. [Management of organizational-institutional and resource potential of social enterprises in the development of rural areas: theoretical concept of analysis]. *Digital Economy and Economic Security*, no. 7(07), pp. 136–140.
30. Yaremko L.A., Yaremko S.A. (2020) Smart-spetsializatsiia yak praktyka stymuluvannia rehional'noho rozvytku [Smart specialization as a practice of stimulating regional development]. *Intelekt XXI*, 6. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-6.26>.